

עיצוב הערבים

הגדרתו של ערבי היא דבר קשה כמעט כהגדרתו של יהודי, אם גם מסיבות שונות למדי. מר קרמייקל, שיצירתו הנוכחית מכונה "גת לתת הגדרה של "ערבי", בחכמה עשה שנמצע מהגדרות חותכות ודוגמתיות ותחת זאת בחר בגישה ההיסטורית—לתאר את התהוותה של זהות ערבית כתהליך היסטורי. מכאן השם אשר נתן לספרו. דו"המשמעות שבמלה "ערבי" יש לה כמה וכמה מקורות. אחד מהם הוא שהרוב המכריע של המתגארים כערבים הם מוסלמים. אולם ספק אם יש דבר מטעה יותר מן המשוואה של "ערבי" עם "מוסלמי". זאת משום שהאסלאם אינו מכיר בחשיבותן של הבחנות בין אמות או גזעים, שהרי—כניסוחו של מר קרמייקל—"האסלאם הוא הקהילה המקיפה את הכל לגבי חסיו". לכן אם תשאל מוסלמי דובר ערבית על זהותו, מסתבר ביותר כי יאמר שהוא מוסלמי בראש וראשונה; אכן, עד לפני דור אחד לערך היתה המלה "ערבי" כפי שהיא מורגלת בפינו כיום נטולת כל משמעות לגביו.

עד היום הזה, בעצם, אין המזוינים הגדולים של העולם הערבי יודעים על התייחסות לאומית כזאת (כערבים) בחיי-היום יום. גם כיום, אם תשאל איכר מצרי בערבית אם הוא "ערבי", תובן לו השאלה רק בהוראת היותו בדווי, ולפיכך ישיב לא.

(ע"ע 30—129)

אולי פאראדוקס יהיה זה למשמע-אוזן—ובוודאי כך יהיה לגבי הרגילים במשוואה של ערבים עם מוסלמים—אבל העובדה היא שהאסלאם לא די שלא סייע לעצב את זהות הערבים אלא שמבחינה אתנית, לאומית, תרבותית ו"גזעית" אף הפקיע אותם מ"ערביותם". זה למעלה מאלף שנה, מאז פרצו הערבים מחצי-האי שלהם להפיץ את דבר האסלאם, אי-אפשר לדבר על קהילת ערבית המבוססת על איזה קווי-דמיון ביולוגיים, אתניים, או אפילו תרבותיים. יהיה אשר יהי המסד שעליו נתיסדה אחדות הערבית בשעה שיצאו מחצי-האי שלהם לפני למעלה מאלף ושלש-מאות שנה, מזכיר לנו

יות-החוץ אינו שלם. אין גם תחושה מלאה כי רוסיה היא ארץ רבת-לאומים וכי כל אחד מן הלאומים האלה יש לו מאוויים ותכונות משלו, וכל אחד מאלה יש לו תביעות לגיטימיות לגבי המרחב הרוסי, גם במקום גם בזמן.

לקורא שאינו מתכוונן לקרוא את הספר ראוי להציג כאן כמה מן הבעיות המרכזיות של ההיסטוריוגרפיה הרוסית שדן בהן קליוצ'בסקי וכןראה תשמנה עילה לזיכוחים עד עולם. קליוצ'בסקי אינו מכיר בקיומו של משטר פיאודלי ברוסיה, על כל המסקנות הנובעות מכך, לא רק לגבי התקופה הנדונה אלא בעיקר לגבי התפתחות שחלה מסוף המאה ה-19 ועד המהפכה ולגבי הזויפחה שבין המארכיסטים ליריביהם. ובעיה שניה—פטר הגדול, האם תקופתו היא המשך או מהפכה? אין לשער דיון רציני בהיסטוריה הרוסית בלי לתת את הדעת לבעיה זו, ואין להעלות על הדעת דיון בבעיה זו בלי להזדקק לספרו של קריוצ'בסקי.

1. התרגום, הדפוס, ההוצאה

יש הבדל ניכר בין תרגום שני הספרים הראשונים לבין תרגום הספר השלישי. הבדל זה הורג, לטעמי, אל מעבר להבדלי סגנון, הקיימים בהכרח בין שני מתרגמים. התרגום בשני הספרים הראשונים יש בו הרבה זרויות הרמכבדות על הקריאה. אולי היה זה נסיון לשמר בעברית משהו מטעם סגנונו הרוסי של קליוצ'בסקי, אך ספק אם התוצאה מצדיקה את המאמץ. בספר השלישי התרגום קולח וטבעי.

הוצאת ספריוקרה כרוכה במאמץ בלתי-מבוטל. הטורח רב, ההשקעה גדולה, והשוק מפקפק. בית-הוצאה שהחליט להסתכן בכל אלה בשל חשיבותו של הספר (ואכן חשוב הוא) חייב לשאת בחובות תמורות: להקפיד על צורה נאה, אות נאותה, הגהה מנופחה, דיוק בהדפסה, כריכה נאה וכיו"ב. התרשמתי שההוצאה לא עמדה כראוי בכל אלה. אף-על-פי-כן ראויה היא לברכה על עצם האפשרות שנתנה לקורא לקבל בעברית את אחד מגדולי ההיסטוריונים שבכל הדורות.

לה דרך הן נגד הפלגנות המתפשטת של העולם דוברי-הערבית הן נגד האוניברסליות של האסלאם. לכן עד היום הזה לעתים קרובות המלה "ערבי" חופפת עמדות סותרות לגמרי. כדוגמה למבוכה השוררת מעיד מר קרמייקל זו לעומת זו את העמדות שגילו כלפי המונח, מצד אחד, הלהט המוסלמי הטהור, ההוגה במושגים של ימי-הביניים, של פייצל מלך ערב הסעודית, ומצד שני, "האפורטוניזם המודרני עד מאד של נאצר, מורד מצרי" לשעבר שהפך להיות מנהיג 'ערבי לאומני'."

פייצל, כמובן, עם היותו ערבי שבערבים ונצר טהור לארץ-הלב של ערב, הוא בן עיקרו של דבר מוסלמי אדוק מן הנוסח הישן ושמטרתו המוצהרת עודנה אחדות מוסלמית, שבימינו ודאי שהיא אוטופיה. פייצל רוצה היה לראות באחדות ערבית, ויהיה פירושה של זו לגביו אשר יהי, מקץ פצה למטרה הרחבה יותר של תחיית אס-לאם חזק. נאצר רוצה היה לנצל את הסר-לידאריות המוסלמית בראש-וראשונה כאמצעי להרחבת ההגמוניה של מצרים וארץ-העורף שלה דוברת-הערבית.

הערבוביה היא גמורה. על השאלה "מיהו ערבי" אפשר להעלות כמה וכמה תשובות, שאחדות מהן משיביות-רצון. ואלם שאלה אקטואלית יותר, קובעת יותר, וזכוכה לאין-שיעור יותר, תהיה: "מהו ערבי?" קושיה זו אין לתת לה תשובה משיבית-רצון במי-שרר האתני, ה"לאומי" או הדתי. הגדרת הערבים כקבוצת אתני תחייב שלילה גמורה של מהות האסלאם, שהוא דת רובם המכריע של דוברי-הערבית; הגדרתם כדת תהיה הבל גמור, שהרי רוב המוסלמים אינם ערבים; וכיגויים כ"אומה או "לאומיות" יהיה בו משום התעלמות משני היסודות הקובעים ביותר בהויה הלאומית המודרנית—כלומר, אזרחות וטריטוריה. עיקר המעלה בספרו של מר קרמייקל היא הצורה הצנועה בה הוא מצליח לומר לנו כל זאת, בלי להסליג בפיתוח תיאוריות. זהו ספר מועיל, מעורר-מחשבה ואקטואלי עד מאד.

מר קרמייקל, "הפכו צירופי ההשפעות של האסלאם ותנועות-הנודדים המתמידות של ערבים ברחבי צפונה, מרכז ומזרחה של אפריקה את העולם דוברי-הערבית לכורתי-תוך לאמיתו בו כל המקורות נשכחים, או, ביתר-דייק, הכל זוכים באופי 'ערבי' בדוי פחות או יותר. כיום, אם יוגד לך שפלוגי הוא 'ערבי', הרי לא תדע מראש אם הוא שחור כפחם או צהבהב, גבוה או גוף."

הנה כך, לאחר שהתאסלמו, נעשו הערבים—בדומה לאסלאם עצמו—ציבור המכיל ערב-רב של טיפוסים אתניים שונים, טיפוסים שכללותם היה להם ייחוד אתני רך בעיני איש-המערב שדלו בתווה כל-כך להדדלי גזע ולאום". אכן, אותה התעסקות מערבית היא שבסופו של דבר הצליחה להטביע חותם על המוחות של דור חדש של לאומנים ערביים "מתמערבים". באותו "שינוי ראייה" בהשקפת הערבי-המוסלמי על עצמי ועל עדה-ו רואה מר קרמייקל בצדק את ההשפעה המופלגת ביותר באלפי ההשפעות שגודעו בימינו למערב על המזרח. אמנם כן, מוסיף הוא ואומר, "רשאים נהיה לטעון כי המר-הוא בן-זמננו של הערבים כאומה, שמהיגים ערביים כה רבים מסכימים עמו בהתלהבות. פאראדוקסלית הוא ממכל לא-פחות מכך את נצחונה של נקודת-ראות מערבית מובהקת."

לא היה זה ענין של השפעת המערב בלבד. אירוני הוא הדבר, ובמובן ידוע גם טראגי, שעצם הרעיון שהערבים הם אומה, או אפילו ישות אתנית, אמנם עוצב במתכונת התפיסה של המערב—או, למען הדייק, של אירופה התיכונה והמזרחית—על-לאריות לשונית ואתנית. למותר הוא לומר שבערבוביה של תרבויות, דהיינו קיבוץ צימ אתניים שמכיל המזרח התיכון מאז ומעולם עתידה היתה קבלת ההשקפה הזאת הצרה, המונוליתית של הלאומיות לעורר קשיים שאין להתגבר עליהם. בדין מטעים מר קרמייקל כי קבלת המושג של "ערבים" כישות אתנית כגיבושת "צריכה היתה לפלס

* Joel Carmichael: The Shaping of the Arabs (A Study in Ethnic Identity); G. Allen & Unwin, London, 1969; 407 pp.